

“Peizazhi nordik të sjell ndër mend absolutizmin, si shkretëtira. Përveçse, në këtë rast, shkretëtira është e gjelbër dhe e pasur me ujë. Nuk ka relieve, rrumbullakësi, lakime. Toka është fushë, njerëzit janë të ekspozuar dhe kjo dukshmëri e plotë përcakton sjelljen e tyre. Holandezët nuk takohen, ballafaqohen me njëri-tjetrin. E ngulin vështrimin e tyre të çelët te personi tjetër dhe ia peshojnë shpirtin. Nuk ka vend ku njerëzit të mund të fshihen. Ato nuk janë as shtëpitë e tyre. I mbajnë perdet në dritare të mënjanuara dhe e quajnë këtë një virtyt”.

Cees Nooteboom

Nuk e mbaj mend kur e vura re për herë të parë se dija të qëndroja në stacion për të pritur tramvajin, duke ia ngulur sytë hartës së qytetit poshtë xhamit, me rrugët shumëngjyrëshe të autobusëve dhe të tramvajeve, që nuk i kuptoj dhe që mezi më interesojnë; të rrih kështu pa menduar për asgjë dhe përnjëherësh të pushtohesh nga dëshira e papritur për ta përplasur ballin pas xhamit dhe të vritem. Dhe çdo herë më duket se jam më pranë, se jam gati ta bëj, ja tani, për një sekondë...

- Shoqe, nuk doni...?- thotë me ton ironik dhe më cek supin me gisht.

Vetëm po e imagjinoj. Imazhi që kam në mendje ndonjëherë është kaq i gjallë, saqë më duket vërtet se e dëgjoj zërin e tij dhe e ndiej prekjen e tij në supin tim.

Thuhet se holandezët flasin vetëm kur kanë diçka për të thënë. Këtu, ku jam e rrethuar nga gjuha holandeze dhe komunikoj në anglisht, gjuha ime amtare më duket e huaj. Që kur gjendem jashtë shtetit, e kam vënë re se si bashkatdhetarët e mi komunikojnë me një lloj gjysmëgjuhë. Është sikur t'i hanin fjalët përgjysmë, sikur të nxirrnin gjysmëtinguj. E përjetoj gjuhën time amtare si përpjekjen e invalidit gjuhësor, që e mbështet çdo mendim, edhe më elementarin, me gjeste, ngërdheshje dhe tone. Bisedat mes bashkatdhetarëve të mi më duken të gjata, rraskapitëse dhe të pavlera. Në vend që të flasin, është sikur i japin njëri-tjetrit një goditje të lehtë me fjalë dhe e mbështjellin njëri-tjetrin në një shkumë të ngjitshme tingujsh.

Prandaj kam përshtypjen se po mësoj të flas vetëm tani, këtu. Nuk është e lehtë, në çdo çast kërkoj një hapësirë për të marrë frymë, vetëm që të mos duhet të përballoj faktin se nuk jam në gjendje të them atë që kam për të thënë; vetëm që të mos duhet të përballoj çështjen, nëse është e mundur të bësh atë që do, për shembull, të tregosh një histori me një gjuhë që nuk di të përshkruajë realitetin, sado i nyjzuar të mund të jetë perceptimi i brendshëm i këtij të fundit.

Sepse unë isha mësuese letërsie.

Pasi mbërritëm në Gjermani, Gorani dhe unë u sistemuan përkohësisht në Berlin. Ishte një vendim i Goranit, në Gjermani mund të shkoje pa vizë. Kursimet tona nuk ishin të pakta, do të mjaftonin për një vit të tërë. Unë fillova shpejt t'ia dilja mbanë. Ruaja fëmijët e një familjeje amerikane. Paganin më se ndershmërisht dhe ishin njerëz të këndshëm. Gjeta edhe një punë në Bibliotekën Kombëtare, ku njëherë në javë rregulloja

librat e seksionit të sllavistikës. Duke u mbështetur në ndonjë nocion të biblioteko-ekonomisë dhe meqë flisja rusisht, përveç gjuhës sime amtare dhe meqë arrija t'i kuptoja gjuhët e tjera sllave, e përfundoja punën me lehtësi. Më paguanin në të zezë, sepse nuk kishte mënyrë tjetër. Gorani, që ishte docent në Fakultetin e Matematikës së Zagrebit, gjeti menjëherë punë në një shoqëri të informatikës, por e la pas pak muajsh. Një koleg i Goranit kishte gjetur vend në një universitet të Tokios dhe e kishte ftuar disa herë t'i shkonte pas, duke e siguruar se do të kishte gjetur punë me lehtësi. Gorani u përpoq gjatë të më bindte të nisesha, por unë nuk pranova, duke nxjerrë si shkak se atje, në Evropën Perëndimore, do të isha më afër nënës sime dhe prindërve të tij. E gjitha kjo ishte e vërtetë, por kishte edhe diçka tjetër.

Gorani nuk arrinte dot të pranonte asgjë nga ajo që kishte ndodhur. Ishte një matematikan i shkëlqyeshëm, i parapëlqyer nga studentët, por megjithëse ishte marrë gjithmonë me një lëndë "asnjanëse", u pushua nga puna papritur e pakujtuar. Përpyekjet për ta bindur se ishte "normale" - që në luftë njeriu i mesëm të silltet gjithmonë në të njëjtën mënyrë, se tashmë u kishte ndodhur shumë njerëzve, kroatëve në Serbi dhe serbëve në Kroaci, myslimanëve, kroatëve dhe serbëve në Bosnjë, hebrenjve, shqiptarëve dhe romëve, se e gjithë kjo i kishte ndodhur kujtdo dhe kudo në ish-vendin tonë fatkeq - nuk shërbyen për ta shpëtuar nga ajo ndjenjë pezmatimi e bashkuar me vetëmëshirë.

Po të kishte dashur vërtet Gorani, mund të ishim vendosur në Gjermani. Atje kishte me dhjetëra mijëra si ne. Pranonin punë të çdo lloji dhe pastaj në një mënyrë a një tjetër, e gjenin rrugën e tyre. Dhe jeta bënte para, edhe fëmijët përshtateshin. Ne nuk kishim fëmijë, ndoshta kjo e lehtësoi vendimin tonë. Nëna ime dhe prindërit e Goranit jetonin në Zagreb. Pasi kishim ikur, apartamenti ynë (i imi dhe i Goranit) u kërkua nga ushtria kroate, që sistemoi familjen e një ushtari. I ati i Goranit u përpoq të merrte sendet tona nga apartamenti, por pa ia dalë dot mbanë. Gorani, në fakt ishte serb dhe unë sipas gjasës "kurva serbe" e tij. Në fatkeqësinë kolektive, ajo ishte koha e shpagimeve të forta, nxirrej dufi mbi kë të mundeshe dhe mbi kë ia dilje dot mbanë, në pjesën më të madhe të rasteve mbi të pafajshmit.

Lufta i rregulloi raportet shumë më mirë nga sa do të kishim qenë në gjendje të bënim ne. Gorani ishte larguar nga Zagrebi me qëllimin e prerë për t'u shpërngulur sa më larg që mundej, dhe në fund përfundoi vërtet në anën tjetër të botës, në Tokio. Shumë pak kohë pas nisjes së tij, e njohura ime Ines Kadiç, më ftoi të jepja mësim për dy semestre *servo-kroatisch* në Fakultetin e Sllavistikës së Amsterdami. Burri i saj Cees Draaisma, ishte Drejtori i Departamentit. Në atë çast nuk kishte asnjë tjetër të disponueshëm dhe unë e pranova ftesën pa u menduar as edhe një sekondë.

Departamenti mori me qira për mua një apartament në *Oudezijds Kolk*. Ishte fjala për një rrugë të vogël, në anën e së cilës shikonin gjithsej pak shtëpi dhe që nga njëra anë mbinte papritur në stacionin qendror të Amsterdami dhe nga tjetra, si kërcelli i një gjetheje palme, bigëzohej në *Zeedijk* një rrugë e kontrolluar nga kinezët, dhe në *Oudezijds Voorburgwal* dhe *Achterburgwal*, dy rrugë të lagjes me "drita të kuqe". Apartamenti ishte i vogël dhe i vendosur në katin bodrum, si dhoma e një hoteli me çmim të lirë. Ishte e vështirë të gjeje apartamente në Amsterdam, të paktën sipas sekretares së Departamentit, dhe unë u dorëzova. Lagja më pëlqente. Në mëngjes e kisha zakon të merrja rrugën përgjatë *Zeedijkut* në drejtim të *Nieuwmarkt*, ose hidhesha për në *JollyJoker*, te *Theo* ose te *Chao Phraya*, kafene që shikonin nga ana e *De Waag*-ut të vjetër. Duke gjerbur kafenë e parë të ditës, vëzhgoja njerëzit që kalonin midis banakëve me harenga, perime, kallëpe djathi holandez dhe mori paninesh të freskëta. Ajo ishte zona me përqendrimin më të lartë të personazheve të

çuditshëm. Aty fillonte lagja me “drita të kuqe”, rrugët e saj frekuentoheshin nga shpërndarës të vegjël, prostituta, shtëpiake kineze, rrufjanë, toksikomanë, pijanecë, qejflinj të vjetër, pronarë të aktiviteteve të vogla, ambulantë, çirakë, turistë, të papunë, të emargjinuar dhe të pastrehë. Kur qielli ngushtohej (qielli i famshëm i Holandës) dhe shtrihej me zyrtësinë e tij mbi qytet, kënaqesha me fluksin e ngathët të kalimtarëve heterogjenë. Gjithçka dukej disi e mjerë, e mbytur, ose e ngadalësuar me diçka bishtnuese, por si e përshkuar nga një urtësi më e thellë jete. Universiteti gjendej në *Spuistraat*, nja dhjetë minuta në këmbë nga apartamenti im. Gjithçka, të paktën kështu m’u duk në fillim, gjendej plotësisht e vendosur në hapësirë. Vera e San Martinos, ishte zgjatur atë vit deri në nëntor, saqë Amsterdami aq i butë dhe i ngadalshëm, më kujtonte lokalitetet e bregdetit Adriatik jashtë stinës.

Historinë e asaj gruaje boshnjake e kisha dëgjuar në Berlin, përpara mbërritjes sime këtu. Familjes së saj iu desh të strehohej jashtë shtetit: i shoqi, fëmijët, prindërit e të shoqit... Një ditë, i erdhën në vesh zëra, sipas të cilëve autoritetet gjermane do t’i internonin refugjatët, duke i kthyer në Bosnjë. Nga frika se mos do t’i duhej të kthehej mbrapsht, gruaja iu lut një mjeku t’i nënshkruante një kërkesë të rreme për t’u shtruar në spitalin psikiatrik. Ai qëndrim prej dy javësh në çmendinë, ishte për gruan një frymë lirie kaq e fortë dhe joshëse, saqë me të dalë nga spitali vendosi të mos kthehet më në shtëpi. U zhduk, ndryshoi identitet dhe nuk u kthye më te të vetët.

Kam dëgjuar me dhjetëra histori të ngjashme. Lufta për shumë ka qenë një humbje, por edhe një arsye e mirë për të mos pranuar jetën e hershme dhe për të filluar një të re. Lufta e ndryshonte ekzistencën e njerëzve. Çmendinat, burgjet dhe gjykatat, u bënë pjesë e jetës së përditshme.

Nuk isha aspak e sigurt se cili ishte roli im në të gjithë këtë. Ndoshta edhe unë kërkoja një alibi. Nuk kënaqesha me statusin e refugjatit, por pikërisht si refugjatët nuk kisha një vend në të cilin të kthehesha. Ose të paktën, kjo ishte ajo që ndieja. Ndoshta edhe unë, si shumë të tjerë, në mënyrë të pavetëdijshme, kisha përvetësuar fatin e keq të të tjerëve për t’i përlijtur vetes sime se nuk doja të kthehesha. Nga ana tjetër, shpërbërja e vendit dhe lufta a nuk kishin qenë vallë shkaku i fatkeqësisë sime dhe një arsye e mirë për të ikur? Nuk e di. Di vetëm se kisha ikur prej kohësh dhe se ende nuk kisha mbërritur në asnjë drejtim. Pas nisjes së Goranit, kisha provuar një ndijim lehtësimi të përzierë me një ndjenjë të fortë humbjeje dhe frike. Sepse papritmas gjendesha krejtësisht vetëm, me diturinë time si kapitalin e vetëm të vogël dhe me kursimet e mjaftueshme sa për pak muaj. Isha diplomuar në gjuhën dhe letërsinë sllave jugore. Kështu, me doktoratën time për përdorimin e dialektit kajkav në veprat e shkrimtarëve kroatë dhe disa vitesh mësimdhënieje pranë Universitetit të Pedagogjisë së Zagrebit, u gjenda në Amsterdam. Amsterdami ishte një ajër i freskët i paguar shtrenjtë. Çfarë do të bëja dhe ku do të shkoja më pas, nuk e dija.